

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

**ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЦІЛІСНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ОС «бакалавр»
студентки IV курсу
галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,
спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.01 «Українська мова і
література», ОПІ «Українська мова і
література та західноєвропейська мова»
Ангеліни БОНДАР

Науковий керівник:
к.філол.н., доцент кафедри української
мови та прикладної лінгвістики
Ірина АРІБЖАНОВА

«Допущено до захисту»
Протокол № 11 засідання кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
ННІФ від 01.06.2023
Завідувач кафедри _____ **Сергій РІЗНИК**

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Поняттєво-термінологічна база цілісних словосполучень	7
1.1. Класифікація словосполучень у граматичній науці	7
1.2. Цілісні словосполучення як засоби вираження складених членів речення	13
1.3. Структурні і семантичні функції компонентів цілісних словосполучень	20
1.4. Моделі цілісних словосполучень	23
Висновок до 1 розділу	30
РОЗДІЛ 2. Функції цілісних словосполучень у структурі речення	32
2.1. Прийменниково-субстантивні форми вираження членів речення.....	32
2.2. Функції цілісних словосполучень з кількісною семантикою.....	34
2.3. Іменниково-прикметникові словосполучення як атрибутивні члени речення	36
2.4. Функції словосполучень зі значенням невизначеності.....	38
2.5. Функції словосполучень зі значенням вибіркості	40
2.6. Функції словосполучень зі значенням сумісності.....	42
2.7. Форми і функції предикативних сполук.....	44
Висновок до 2 розділу	47
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

S – nomen substantivum, іменник або субстантивована частина мови

V – verbum, дієслово

Adj – nomen adjectivum, прикметник

Adv – adverbium, прислівник

Num – numeralia, числівник

Pron – pronomen, займенник

Praep – praepositiones, прийменники

Cop – copula, зв'язка (допоміжне дієслово)

nom – nominativus, називний відмінок

voc – vocativus, кличний відмінок

gen – genetivus, родовий відмінок

dat – dativus, давальний відмінок

acc – accusativus, знахідний відмінок

ins – instrumentalis, орудний відмінок

loc – locativus, місцевий відмінок

V_{inf} – verba infinita, неозначена форма дієслова (інфінітив)

V_f – verba finita, відмінювана форма дієслова

sing – singularis, однина

pl – pluralis, множина

mas – masculinum, чоловічий рід

fem – femininum, жіночий рід

neu – neutrum, середній рід

ВСТУП

Словосполучення як значеннева мовна одиниця є одним із фундаментальних і найбільш суперечливих понять у вітчизняній теорії синтаксису. Проблема дослідження його структури, семантики, функції в реченні, можливості автономного існування тощо присвячені численні наукові праці, у яких можна знайти докладні описи всіх важливих особливостей словосполучення, механізмів його творення та функціонування, різноманітних класифікацій. В українському мовознавстві проблемні питання словосполучення досліджували такі науковці: Г. Удовиченко, І. Кучеренко, А. Загнітко, І. Вихованець, Л. Кадомцева, І. Арібжанова та інші.

Питання про синтаксичний статус словосполучень (словосполучення – це окрема мовна одиниця, що існує поза реченням, чи метамовна одиниця, яка утворюється в реченні і є фрагментом речення); структура й обсяг словосполучень (розрізнення елементарних та неелементарних словесних сполук); формально-граматичні зв'язки між компонентами словосполучення тощо на сучасному етапі не мають однозначного трактування. В описовій граматиці найбільш помітними є розходження у поглядах на словосполучення, які дістали назву лексикологічного і власне синтаксичного поглядів (за О. Скобликовою). Однак більшість положень про словосполучення вже не потребують повторного доведення, а розглядаються як аксіоматичні. Таким є і питання про класифікацію словосполучень за семантичною спаяністю компонентів, тобто поділу на вільні, цілісні та фразеологічні сполуки. Особливий інтерес становлять цілісні словосполучення, які в структурі речення є виразниками його аналітичних компонентів – складених членів речення. Тема граматики цілісних словосполучень – структурні схеми, семантика, функції в реченні – потребує узагальненого висвітлення, є цікавою, перспективною і **актуальною** в наш час.

Серед сучасних дослідників мовознавців, які займалися вивченням цілісних словосполучень, можемо пригадати А. Загнітка, І. Арібжанову,

М. Балко, О. Максим'юк, Т. Левакіну та інших. **Теоретичною базою** для написання бакалаврської роботи є їхній доробок.

Об'єктом дослідження бакалаврської роботи є цілісні (синтаксично зв'язані) словосполучення, які виступають засобом вираження складених членів речення (головних і другорядних).

Предмет дослідження – особливості семантики, структури та функціонального навантаження цілісних словосполучень в українській мові.

Метою дослідження є виявлення семантичних та структурних особливостей цілісних словосполучень (на абстрактно-граматичному рівні), а також їх функціонального навантаження в реченні (конкретно-граматичний рівень). Досягнення зазначеної мети вимагає розв'язання таких **завдань**:

- систематизація наявної інформації в науковій літературі про цілісні словосполучення;
- вивчення класифікацій цілісних словосполучень у різних авторів;
- вивчення структурних і семантичних функцій цілісних словосполучень як вияву функціонального аналітизму в мові;
- дослідження цілісних словосполучень на абстрактно-граматичному рівні, виведення на його основі моделей цілісних словосполучень (із використанням латинської символіки);
- класифікація цілісних словосполучень відповідно до їх функцій у реченні на конкретно-граматичному рівні (на матеріалі корпусу української мови).

Відповідно до завдань дослідження, перший розділ бакалаврської роботи буде присвячений дослідженню теоретичних напрацювань про словосполучення, виокремленню інформації безпосередньо про цілісні словосполучення та історію їх дослідження, словосполучення будуть розглядатися на абстрактному рівні у структурно-семантичних відношеннях, також будуть виведені моделі творення синтаксично зв'язаних структур. У другому розділі на конкретних прикладах з художньої літератури будуть розглянуті функції цілісних словосполучень відповідно до їх моделей, а також

визначення найтиповіших функцій у реченні для кожного типу словосполучень.

Матеріал дослідження – за основу взято приклади з художніх текстів української літератури, з яких обрано речення з цілісними словосполученнями.

Джерельна база дослідження: ілюстративний матеріал зображено на базі Корпусу української мови, зокрема художніх текстів. Корпус укладений в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (див.: <http://www.mova.info/>).

Основними **методами** дослідження в бакалаврській роботі є метод сходження від абстрактного до конкретного та метод моделювання, завдяки яким отримали типологію цілісних структур у формулах за допомогою латинських символів їх частиномовного вираження; використано також описовий метод з елементами порівняльного, дистрибутивного та структурного аналізу. При підборі ілюстративного матеріалу було використано корпусний метод.

Практична цінність дослідження полягає в можливості використання його результатів у викладанні практичного курсу синтаксису української мови в розділі про словосполучення, зокрема щодо участі цілісних словосполучень у реалізації складених членів речення. Напрацювання, викладені в бакалаврській роботі, можуть послугувати теоретичним фундаментом для подальших досліджень цієї теми та матеріалом для написання наукових робіт.

РОЗДІЛ 1. Поняттєво-термінологічна база цілісних словосполучень

1.1. Класифікація словосполучень у граматичній науці

Теоретичні засади вивчення синтаксису сформувались у працях мовознавців другої половини XIX століття – саме тоді словосполученням називали будь-яке поєднання повнозначних слів, оформлене граматичними і значеннєвими показниками, незалежно від форми та призначення в мові. Значну роль у розробці теорії словосполучення відіграли праці таких вчених як: Ф. Фортунатов, О. Шахматов, В. Виноградов, О. Пешковський та ін. Ці доробки стали фундаментальними науковими роботами, що присвячені дослідженню словосполучення. Загалом у мовознавстві існували й досі існують різні погляди на словосполучення як синтаксичну одиницю.

Ф. Фортунатов розглядав словосполучення як основну одиницю синтаксису, що охоплює поєднання слів і цілі речення. На думку вченого, граматичні речення – це лише один із різновидів словосполучень («закінчені словосполучення»). Усі інші словосполучення мовознавець називав незакінченими: «Словосполученням у мові я називаю те ціле за значенням, що утворюється поєднанням одного повного слова (не частки) з іншим повним словом, буде це вираз цілого психологічного судження, чи вираз його частини» [Фортунатов : 451].

Послідовники Ф. Фортунатова (М. Петерсон та О. Пешковський) також вважали словосполучення основною одиницею синтаксису, зіставляючи його з цілим реченням або його частиною. Наприклад, О. Пешковський вважає словосполученням два слова або ряд слів, об'єднаних у мові й у думках.

М. Петерсон у праці «Очерк синтаксиса русского языка» запропонував систематичний опис і класифікацію словосполучень та розглянув їх функції. Під поняттям «словосполучення» учений розумів як двослівні сполучення слів, так і багатослівні сполучення (просте поширене речення).

О. Шахматов запропонував визначати словосполучення як поєднання слів, що утворює граматичну єдність, яка виявляється у залежності одних з цих слів від інших. Він визначав роль словосполучення як складника речення, що існує лише в ньому.

В. Виноградов розмежовував поняття речення (комунікативної одиниці) і словосполучення (номінативної одиниці). Останнє розумів як окрему мовну одиницю, що утворюється поза реченням.

І. Вихованець визначає словосполучення так: «словосполучення – це непредикативна синтаксична одиниця-конструкція, підпорядкована реченню як основній синтаксичній одиниці й утворювана поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного або сурядного зв'язку» [Вихованець : 183].

Г. Удовиченко, Н. Шведова, А. Загнітко і В. Бабайцева дійшли висновку, що словосполучення формується на основі підрядного зв'язку.

Зокрема, Н. Шведова підкреслює, що, по-перше, словосполучення – це поєднання не тільки слів, а й словоформ; по-друге, це таке поєднання, яке базується тільки на підрядному і, по-третє, зміст словосполучення – це ті відношення, які породжуються підрядними зв'язками: «Словосполучення – це синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів (слова і словоформи) на основі підрядного граматичного зв'язку – узгодження, керування або прилягання – і тих відношень, які породжуються цим зв'язком». [Шведова : 6].

Деякі мовознавці (напр., В. Белошапкова та І. Вихованець) говорять про існування сурядних словосполучень. Про сурядні словосполучення згадує також і В. Адмоні: «словосполучення можуть складатися із граматично рівноправних словоформ у подібній синтаксичній функції – сурядні. Крім того, вони можуть складатися із синтаксично головної лексеми та із словоформи чи словоформ, які залежні до головної» [Адмоні : 15].

Сучасні українські лінгвісти переважно дотримуються однакового погляду щодо визначення словосполучення. А саме: **словосполучення** – це

сміслове та граматичне поєднання двох або більшої кількості слів на основі підрядного граматичного зв'язку для вираження непередикативних семантико-синтаксичних відношень.

В українському мовознавстві сформувалася велика кількість підходів до вивчення словосполучення з різних сторін, завдяки чому є можливість послуговуватися різноманітними класифікаціями. Серед них слід виокремити, зокрема, класифікацію, запропоновану І. Вихованцем, В. Белошапковою та ін., (решта ж дослідників не вважають сурядні сполуки слів словосполученнями):

- за видом підрядного (субординативного) синтаксичного зв'язку – словосполучення з узгодженням, керуванням, приляганням залежних компонентів;

- за кількістю компонентів і характером підрядного зв'язку – прості, складні, комбіновані;

- за способом вираження головного слова – іменні (іменникові, прикметникові, займенникові, числівникові), дієслівні, прислівникові.

І. Вихованець виокремлює ще й інфінітивні словосполучення;

- за ступенем семантичного злиття компонентів – вільні, цілісні, фразеологічні (лексикалізовані).

- за видом синтаксичного зв'язку – підрядні та сурядні.

Наведені вище класифікації детально досліджені та пропонуються для вивчення в підручниках та посібниках із синтаксису. Але відносно новою і малодослідженою й досі залишається класифікація словосполучень за семантичною спаяністю компонентів (поділ на вільні, цілісні та фразеологічні сполуки). Саме це і зумовлює інтерес дослідників до цієї теми.

Аби зрозуміти різницю між вільними, цілісними і фразеологічними сполуками і встановити правила та критерії для вибору відповідного ілюстративного матеріалу для наступних розділів бакалаврської роботи, вважаємо за потрібне детальніше ознайомитися з цією класифікацією.

Таким чином, залежно від ступеня злиття компонентів є вільні, цілісні і фразеологічні словосполучення.

1. Вільними словосполученнями (синтаксичними словосполученнями або синтаксично вільними словосполученнями) є такі структури, компоненти яких зберігають своє лексичне значення і виступають окремими членами речення. Сам термін «вільне словосполучення» з'явився разом із теорією про словосполучення як синтаксичну одиницю для його протиставлення стійким сполукам слів (фразеологізмам), які не були об'єктом синтаксису, тобто не вважалися словосполученнями [Арібжанова 2016 : 34]. Вільні словосполучення мовець утворює щоразу залежно від комунікативної ситуації., напр.:

Відмінний (хороший) льотчик (результат).

Жовта (стигла) груша (сукня).

Або:

Прочитати (гортати/писати) книгу (газету/журнал).

У реченні такі словосполучення розчленовуються на компоненти, які виконують функції окремих членів речення. Напр.:

Рушник був вишитий блакитною стрічкою – де блакитною – означення, стрічкою – додаток.

2. Цілісні словосполучення (зв'язані, невільні, нерозкладні, неподільні, нечленовані, синтаксично зв'язані) складаються із несамостійних слів, за своєю семантикою та функцією близькі до окремого слова і виступають одним членом речення. У формальному (граматичному) плані вагомим є головне слово. Воно – структуротвірне, оскільки утворює структурну цілісність – складений член речення. Якщо складений член речення залежить від іншого члена, то головне слово є зв'язувальною ланкою між цими членами, тобто виконує функцію зв'язки. Найважливіша ж ознака головного компонента – бути формальним засобом вираження конкретного члена речення, оскільки своєю формою вказує на граматичне значення останнього.

Напр.: *тридцять літ*, де *тридцять* – виразник граматичного значення, а *літ* – показник лексичного [Арібжанова 2010 : 35].

3. Фразеологічні словосполучення (лексичні, лексикалізовані, фразеологічно зв'язані) – сполуки слів, що утворилися шляхом лексикалізації вільних словосполучень. За способом їхнього творення вони є фразеологізованими, або лексикалізованими, одиницями. Фразеологічні словосполучення характеризуються самостійністю складових елементів, експресивністю, метафоричністю, напр.: *ламати дрова, годувати обіцянками, важкий на підйом* тощо [Арібжанова 2016 : 46]. Оскільки деякі дослідники відносять фразеологізми до лексичного рівня мови, а не синтаксичного, такі сполуки слів не вважають словосполученнями. Однак такої думки дотримуються не всі мовознавці: І. Кучеренко цілком обґрунтовано вважає фразеологізми об'єктом синтаксису [див.: Кучеренко].

У реченні фразеологічні сполуки є формою вираження простих членів речення, тобто синтаксично нерозчленованими у складі речення структурами, чим вони протиставляються цілісним, які є виразниками складених членів речення. У той же час фразеологізми і цілісні сполуки відрізняються від вільних словосполучень тим, що позначають у реченні один член (простий або складений відповідно) [Арібжанова 2016 : 47]. Так, А. Загнітко, зокрема, зауважує: «Синтаксично вільні і синтаксично невольні (цілісні) словосполучення слід відрізняти від фразеологізмів, які за своїм значенням відповідають слову і можуть бути легко ними замінені: *замилювати очі – обманювати, тримати язик за зубами – мовчати* і под. Не слід їх сплутувати також із лексикалізованими сполученнями слів, що теж мають значення одного слова, пор.: *літнє кафе* тощо. Такі сполуки слів є стійкими, нерозкладними, але в них значення слів є прямим» [Загнітко : 47].

Отож, з аналізу наведеної вище класифікації очевидно, що цілісні словосполучення є посередніми між вільними і фразеологізованими (лексикалізованими) сполуками і цікавим та перспективним об'єктом для дослідження.

1.2 Цілісні словосполучення як засоби вираження складених членів речення

Теорія лінгвістичної, зокрема граматичної цілісності, зароджувалася в кінці XIX – на початку XX ст. Її початок пов'язують із працями таких вчених: Ш. Баллі, О. Востоков, Ф. Буслаєв, В. Гумбольдт, О. Пешковський, Л. Щерба та ін. Термін «цілісність» на позначення певного лінгвістичного явища вперше вжив Е. Сепір у значенні «об'єднаність у ціле», «цілісність», пояснюючи його як «деяке первинне підсвідоме поняття, яке так природно формується з емпіричної реальності, що зведення його до простіших понять є досить важкою працею» [Сепір : 387]. Учений виводить поняття цілісності з двох видів психологічного досвіду людини:

- відчуття виконаної справи або неможливість її поновлення;
- відчуття неможливості або небажання розділити певний об'єкт на менші об'єкти.

Учений вважає, що певні об'єкти здатні поєднуватися у «функційні єдності», утворюючи функційно цілісний комплекс. Зауваження Е. Сепіра щодо цілісності як універсальної характеристики людського існування поширюються на лінгвістику загалом і на граматику зокрема. Аналіз цілісних граматичних структур підтверджує «відчуття неможливості» розділити їх на менші функційні частини, адже «деталі», тобто складники, мають «надзвичайно малий зміст» або взагалі позбавлені змісту і становлять «лише складові або функційно беззмістовні фрагменти певного об'єкта, які наша свідомість об'єднує в єдину структуру» [Там само]. Цілісне утворення існує як єдина у функційному і граматичному аспектах конструкція, значення якої не становить простої суми значень складників неподільної сполуки [Личук : 94].

О. Шахматов, своєю чергою, запропонував теорію про самостійні і несамостійні відношення між словами. Учений пояснює самостійні або незалежні відношення як такі, що супроводжують певне основне «уявлення»

незалежно від його сполучення з іншими «уявленнями». Відношення несамостійні або залежні «виникають між двома сполученими уявленнями» [Шахматов : 274].

О. Потебня вважав, що цілісні конструкції становлять один акт думки, компоненти яких у сукупності переосмислюються і створюють нову форму думки, хоча вже мають формальне вираження поза такими сполуками [Потебня : 66].

Ш. Баллі – автор теорії фракціонованого знака, суть якої полягає в тому, що в мовній системі існує достатня кількість фракціонованих знаків, а їхньою характерною ознакою є «розподіл значення між двома псевдозначеннями, що мають зміст лише у їх сукупності», вважає, що елементи, тобто частини, фракціонованого знака не можуть бути замінені будь-яким іншим елементом, адже специфікою такого комплексу є «нероздільність його окремих частин» [Баллі : 161].

Як вважає М. Личук, теорії лінгвістів середини ХХ століття створили підґрунтя для розширення досліджень у сфері синтаксису української мови. Філософське та лінгвістичне потрактування категорій «ціле – частина», «система – елемент» уможливили пояснення процесів інтеграції та диференціації у структурі цілого, особливості внутрішнього членування, структурний та функційний принципи членування мовних, зокрема синтаксичних, одиниць, а також істотні критерії мовної системи, такі як цілісність і відносну неподільність її елементів [Личук].

Теорії лінгвістів середини ХХ століття створили підґрунтя для розширення досліджень у сфері синтаксису української мови. Так, цілісні словосполучення стали об'єктом вивчення у працях В. Горяного, Д. Шмельова, І. Каншина та інших. Пізніше вивченням цього різновиду словосполучень займалися В. Бабайцева, А. Загнітко, Ю. Фоменко і багато інших.

На сучасному ж етапі теорія про цілісні словосполучення має глибоке дослідницьке підґрунтя і чітко сформульовану теоретичну і практичну базу.

На відміну від вільних словосполучень, у яких кожен компонент може бути замінений іншим у необхідній комунікативній ситуації (і, відповідно, в реченні виступати окремим членом), цілісне словосполучення постає однією єдністю (граматичне і лексичне значення якої виражається роздільно її компонентами) і одним членом речення (складеним). Як пише М. Балко: «Цілісні словосполучення слід кваліфікувати як вияв функціонального аналітизму, оскільки, по-перше, більшість таких конструкцій містять у своєму складі лексеми релятивної семантики (синсемантичні слова), а, по-друге, виконують у реченні функцію одного члена (спеціалізація флективних форм слів)» [Балко : 6].

У структурі цілісного словосполучення головний і залежний компоненти виконують різні функції. З граматичного (формального) погляду головне слово як структуротвірна одиниця, що формує цілісність – складений член речення, – є вагомішим. Основне завдання головного компонента словосполучення – бути формальним засобом вираження конкретного члена речення. Та оскільки в основі цілісності складеного члена речення лежить семантична єдність його компонентів, у семантичному плані вагомішим у такій сполучі є саме залежне слово, яке слугує семантичним конкретизатором складеної конструкції. Це пояснюється тим, що структуротвірний компонент (головне слово) є недостатньо інформативним внаслідок його абстрактного значення і тому потребує обов'язкового доповнення, пояснення залежним компонентом із конкретним значенням.

Такі відношення між компонентами цілісного словосполучення дістали назву інформативно-доповнювальних, або комплетивних. Так, наприклад, пише про ці відношення О. Максим'юк: «У синтаксично неподільних словосполученнях між головним і залежним компонентами встановлюються комплетивні (інформативно-доповнювальні) відношення, при яких залежне слово є необхідним смисловим доповненням до інформативно недостатнього головного слова» [Максим'юк : 6], а також: «Основне референційне значення синтаксично неподільних словосполучень виражає не стрижневий компонент

(граматично незалежний), а компонент, що займає синтаксично залежну позицію. Компонент словосполучення, що актуалізує певну ознаку референта, (квантитативну (кількісну), розподільну (вибірковості), уточнювальну і под.), хоч і займає граматично незалежну позицію, містить додаткову інформацію у плані номінації» [Максим'юк : 7].

Такої ж думки дотримується Н. Іваницька: «Семантична єдність повнозначних слів досягає свого максимуму в словосполученнях, що мають інформативно недостатні слова в ролі опорних. Специфіка таких слів полягає в тому, що вони практично зовсім не вживаються самостійно, а отже, вимагають залежних слів у певній граматичній формі, тобто таких, за допомогою яких реалізується значення граматично головних слів» [Іваницька : 186], і: «аналітизм форм вираження значень синтаксичних категорій передбачає наявність у сполученні двох чи більшої кількості лексичних одиниць, частина яких позбавлена можливості виражати предметні значення і бере участь у граматичному оформленні синтаксичних компонентів, а друга частина, компенсуючи недостатність семантики першої, виражає предметність значення всього сполучення і забезпечує йому здатність бути одиницею синтаксичного членування речення» [Іваницька : 187].

Отже, граматичні і лексичні функції цілісного словосполучення як складеного члена речення розподілені між його компонентами: у головного слова – функція вираження граматичного значення, структуротвірна функція, функція зв'язки (зв'язує з опорним членом), у залежного – функція семантичного конкретизатора, основного виразника лексичної семантики складеного члена і функція виразника доповнювальних відношень між компонентами цілісної сполуки.

Через відсутність однозначних поглядів на цілісні словосполучення ще не створено єдиної загальноприйнятої класифікації, яка максимально повно охоплювала б весь масив указаних сполук. Серед наявних у сучасних працях можемо виділити кілька найвідоміших.

О. Потебня та О. Пешковський пропонують такий поділ:

- кількісно-іменні сполуки (*дванадцять балів, десятеро дітей, пара чобіт*);
- словосполучення зі знаком сумісності (*я з другом, каша з маслом, сніг з дощем*);
- словосполучення, що становлять поєднання слів з родовою і видовою семантикою (*дівчина з карими очима, чоловік низького росту, дід з одним оком*);
- складені присудки (*хочу записатися, почну вчити, зобов'язаний з'явитися*) [Пешковський; Потєбня].

О. Максим'юк за основу поділу бере значеннєвий критерій, за яким розрізняє:

- субстантивні синтаксично неподільні словосполучення з:
 - кількісним значенням – *десять овочів, уламки ракети, букет п'онів*;
 - дистрибутивним значенням (вибірковості) – *один з компанії, хтось із працівників, найважчий з атлетів*;
 - значенням комінативності (сумісності) – *мати з дитиною*.
- синтаксично неподільні словосполучення з атрибутивним компонентом – *суддя міжнародної категорії*;
- семантично неподільні словосполучення з фазовим іменником – *середина річки* [Максим'юк : 6].

М. Балко поділяє цілісні словосполучення на:

- словосполучення з кількісним значенням (*рій бджіл, п'ять років*);
- словосполучення зі значенням вибірковості (*деякі з нас, одна з пісень*);
- словосполучення зі значенням сумісності (*ми з братом, Оксана з матір'ю*) – авторка додає, що такого типу словосполучення будуть вважатися цілісними лише у випадку, коли дієслово-присудок при такій сполуці матиме форму множини;

– словосполучення, до складу яких входять форми типу *з носом, з губами, з руками* (*кошеня з зеленими очима, моряк із загорілими плечима*) – такого типу словосполучення будуть цілісними, коли позначають органічно притаманну описуваній особі ознаку, характеристику;

– словосполучення, в яких граматично головне слово своїм значенням відповідає члену речення, а залежне розкриває це значення (*минулого року, останнім часом*);

– словосполучення прикметників (дієприкметників) з іменниками, що називають родові поняття (*веселий хлопець, особливий день*). [Балко : 17].

А. Загнітко серед найпоширеніших типів цілісних словосполучень вирізняє:

– «кількісно-іменні сполуки типу *три явори, багато пісень, декілька днів, п'ятірка плугатарів, згряя птахів*;

– словосполучення, побудовані за моделлю: числівник + іменник з прийменником (род. в.), займенник + іменник з прийменником (род. в.): *хто-небудь з дітей, хтось з учнів, один із нас, мама з сином, батько з дочкою* (словосполучення типу *сестра з братом* вважається цілісним тоді, коли ознака дієслова-присудка стосується обох діячів, пор.: *Сестра з братом пішли до міста* (сестра з братом – цілісне) і *Сестра з братом пішла до міста* (сестра з братом – вільне, з братом – додаток; пор. також: *Сестра тоді жила з братом*);

– словосполучення, які мають у своїй структурі слова *з очима, з носом, з обличчям, росту* тощо: *дівчина з гарними очима, хлопець з довгим носом*;

– словосполучення, у структурі яких наявні сполуки прикметників, дієприкметників з іменниками, що називають родові поняття: *Він був доброю людиною, чуйною*;

– словосполучення, семантична цілісність яких досягається співвідносними прийменниками *від і до, з і до*: *Від покоління до покоління і від серця до серця передають українці безмежну любов і пошану до генія національного духу, творця незнищених і вічних ідеалів – Тараса Шевченка,*

поза яким не уявляється витворення цілісної концепції українства як складової частини загальнолюдської співдружності націй (з газ.);

– складені присудки: *Та хоч який біль чи горе скрутять людину, але випростуватись вона мусить сама, і то нерідко так, щоб сторонній не бачив ні заподіяного лиха, ні тих милиць, на які спирається стражденне життя (М. Стельмах);*

– словосполучення зі значенням вибіркової: *один з нас, один з учнів, хтось із при-сутніх, троє з класу;*

– словосполучення, у яких головне слово своїм лексичним значенням відповідає члену речення, а залежне розкриває це значення: *літньої пори, о п'ятій годині, у тихому місці, з метою небезпеки;*

– словосполучення, що становлять метафори, перифрази і т. ін., які можна аналізувати як один член речення: *ранок землі, обличчя сонця, крила вітру» [Загнітко].*

Таким чином, ми можемо узагальнити, що немає єдиного підходу до розмежування різних типів цілісних словосполучень, в якому були відображені всі можливі варіанти поєднання слів таким способом. Деякі зі згаданих класифікацій характеризуються неповнотою, надто складними і громіздкими назвами типів словосполучень, деякі взяли за основу різнобічні критерії, які не слід ставити в один ряд (напр., розташування в одній класифікації частиномовного критерію, критерію ролі в реченні і критерію емоційної забарвленості – А. Загнітко).

1.3. Структурні і семантичні функції компонентів цілісних словосполучень

Цілісні словосполучення вважають виявом функціонального аналітизму в мові: у реченні виконують роль складеного члена, значення якого (синтаксичне) функційно розподілено між граматичним й лексичним значеннями, які виражаються в структурних компонентах члена окремо. Це означає, що у структурі цілісного словосполучення головний і залежний компоненти мають відмінні функції. У формальному (граматичному) плані вагомішим є головне слово. Воно – структуротвірне, оскільки утворює, формує структурну цілісність – складений член речення.

Якщо складений член речення залежить від іншого члена, то головне слово є зв'язувальною ланкою між цими членами, тобто виконує функцію зв'язки. Найважливіша ознака головного компонента – бути формальним засобом вираження конкретного члена речення, оскільки своєю формою вказує на граматичне значення останнього.

В основі цілісності складеного члена речення лежить семантична єдність його компонентів. Однак у семантичному плані вагомішим є залежне слово, яке слугує своєрідним семантичним конкретизатором складеної сполуки. Структуротвірний компонент (головне слово цілісного словосполучення) унаслідок абстрактності свого значення є недостатньо інформативним і тому потребує обов'язкового доповнення залежним компонентом із більш конкретним значенням, наприклад: *хотіти спати, наступного ранку* тощо. Відношення між компонентами цілісного словосполучення отримали назву інформативно-доповнювальних або комплетивних відношень [Арібжанова 2016 : 36].

Отже, граматичні й лексичні функції цілісного словосполучення як форми складеного члена речення розподілені між його компонентами таким чином:

– головний компонент виражає граматичне значення складеного члена, виконує структуротвірну функцію (утворює, формує член речення), функцію зв'язки (зв'язує з опорним членом; тому слід враховувати, що зв'язувальна роль не властива абсолютно незалежним членам);

– залежний компонент має роль семантичного конкретизатора, основного виразника лексичної семантики складеного члена, а також функцію виразника доповнювальних відношень між компонентами цілісної сполуки.

Складність дослідження цілісних словосполучень полягає в тому, що через семантико-синтаксичну специфіку головних компонентів не всі цілісні словосполучення можуть розпізнаватися поза реченням (поза контекстом), а лише у складі речення (контекстуально). У цьому контексті слід розрізнити цілісні словосполучення з головним компонентом, вираженим:

– синсемантичним словом (слово з релятивною семантикою, яке може реалізувати своє значення лише у сполученні з іншими словами, без семантичних конкретизаторів не вживається і завжди функціонує у структурі складеного члена речення – фазові, модальні дієслова, порядкові числівники тощо);

– автосемантичним словом (слово з абсолютною семантикою – самодостатнє за змістом, що не потребує компенсації значення іншими словами).

Саме словосполучення з головним автосемантичним словом і викликає іноді проблеми в ідентифікації такого словосполучення як цілісного поза контекстом, адже такі слова можуть бути опорними компонентами й у структурі вільного словосполучення, і в структурі цілісного словосполучення, а отже, функціонувати в ролі як простого члена речення, так і граматично маркованого компонента складеного члена. У випадках, коли слова з абсолютною семантикою функціонують як структуротвірні компоненти складеного члена речення, їхня семантика послаблюється, нейтралізується, семантична перевага переходить у бік залежного компонента, як і належить цілісним словосполученням.

1.4. Моделі цілісних словосполучень

Цілісні, як і інші сполуки слів, характеризуються типовими формулами, структурними схемами, які відображають їхні класифікаційні ознаки. Кожній моделі властива стійка граматична організація: її компоненти – це частини мови (слова) або форми частин мови (словоформи); останні прийнято позначати відповідними символами – індексами їхньої форми. Тобто в мовленні компоненти цілісного словосполучення варіюються в межах парадигми слова або функціонують тільки в певній словоформі / у певних словоформах. Семантичне наповнення моделей залежить від потреб комунікації й регулюється здатністю сполучатися в межах груп лексично сумісних слів. [Арібжанова 2016 : 38].

Отже, на основі наведеної вище інформації виокремлюємо класифікацію цілісних словосполучень за такими основними моделями:

1 тип. Прийменниково-іменникові словосполучення (інваріантна формула – Praep + S). Сучасні мовознавці, зокрема І. Кучеренко, наголошують на тому, що саме в прийменниково-субстантивних формах найчіткіше виявляється природа цілісного словосполучення: опорний прийменник (= слово з узагальненою семантикою) інформативно доповнений залежним субстантивом (= словом із конкретною семантикою), разом із яким формує структуру складеного члена речення [Кучеренко 1973]. Напр.: *поміж зlodіїв, навпроти ставка, довкола будинку, упродовж доби*. Незмінність прийменника є тією властивістю, яка дозволяє йому виконувати функцію структуротвірного компонента будь-якого складеного члена речення [Арібжанова 2016 : 39].

Прийменник також може займати початкову чи серединну позицію цілісних сполук, наприклад, із семантикою характеризувальною, вибірковості та сумісності, цим самим указуючи на можливість ступеневого

структурування цілісних словосполучень, коли в комплетивні відношення вступає слово і цілісна сполука, яка, у свою чергу, розкладається на компоненти-слова:

$$з + кучерявим + волоссям = з + (волоссям + кучерявим) ,$$

$$один + з + друзів = один + (з + друзів).$$

До цілісних відносять і сполуки слів із парними прийменниками типу від – до, з – у (в), з – до, з – на: *від гори до річки, з готелю до пляжу, від початку до кінця* тощо. У такому випадку загальна модель **Praep + S** видозмінюється – **(Praep + S) + (Praep + S)**. Цей варіант прийменниково-субстантивних словосполучень охоплює сполуки, які позначають певний відтинок (простору, часу) або величину з початковою і кінцевою межами, позначеними іменниковими компонентами.

Значна кількість двох прийменникових конструкцій, особливо тавтологічних (з повторенням іменника) через високу частотність вживання в мовленні перетворилися на фразеологічні сполуки, тобто повністю лексикалізувалися. Це підтверджує вже висунуту нами у попередньому підрозділі гіпотезу про те, що цілісні словосполучення є проміжною формою між вільними сполуками та фразеологізмами. Фразеологічні словники фіксують, зокрема, такі: *з краю в край (з краю і до краю)* = по всій території, скрізь; *з ранку до [самого] вечора (до смерку, до смеркання, дотемна, до ночі)* = весь день, цілими днями; *з вуст (уст) у вуста (в уста)* = від однієї людини до іншої (про щось почуте передавати); *від вуха до вуха* = дуже широко [Білоноженко].

2 тип. Числівникові / іменникові словосполучення з кількісною семантикою. До цього типу словосполучень входять конструкції з кількісною семантикою, започаткованою структуротвірним компонентом, що виражається числівником або іменником. Головний компонент у такій сполуці може позначати, зокрема:

- власне кількість: *п'ять* книг, *вісім десятих* урожаю, *багато* меду;
- міру (довжину, вагу чи об'єм): *гектар* поля, *метр* дороги, *літр* води, *сотка* землі, *кухоль* пива (в останньому прикладі головне слово вказує на кількісний об'єм за формою предмета, пор.: *відро* риби, *склянка* води, *глек сметани*);
- сукупність: *зрля* птахів, *череда* овець, *група* студентів, *ватага* розбишак, *пачка* рису, *мережа* зоомагазинів;
- партетивність (значення частини предмета): *чверть* сторінки, *край* зошита, *частина* дороги;
- фазовість (указівка на фази існування предмета): *кінець* року, *початок* літа, *середина* уроку, *кінець* зими, *половина* лекції.

Функцію семантичного конкретизатора виконує залежне слово – форма субстантива в родовому відмінку. Іменник називає предмет / предмети, які «обраховуються» головним словом: *сім овець*, *мережа зоомагазинів*, *частина боргу*, *середина уроку*.

Числівник як опорний компонент виступає у двох відмінках – називному і знахідному, а залежний іменник як виразник зчислюваних предметів оформлюється множиною: *летіло семеро журавлів*. Інші відмінкові форми числівника – залежні від іменника. У таких випадках кількісна структурна схема за критерієм головного слова стає іменниковою: **S**_{gen/dat/ins/loc} + **Num**_{gen/dat/ins/loc} (*сімома дітьми*, *на семи дітях*). Однак це не стосується числівників *один*, *два*, *три*, *чотири*, які залежні від іменника в усіх відмінкових формах: **S** + **Num** (*дві полуниці*, *двох полуниць*).

3 тип. Метафоризовані словосполучення. Структурна схема словосполучень **S** + **S**_{gen} дає змогу побачити, що за семантикою такі сполуки є метафоризованими, адже переносна семантика (метафоризована синсемантичність) структуротвірних компонентів розкривається залежним іменником (із прямим значенням) в родовому відмінку: *ватага дошкільнят*, *гама кольорів*, *ранок землі*, *каравани верблюдів*, *низка човників*, *сніп іскор*

тощо. Інколи в словосполученнях, побудованих за моделлю S + Sgen, метафоризована семантика опорного слова означає надмірно велику чи надзвичайно малу кількість – семантично контаміновані (метафоризована семантика + кількісна семантика) сполуки [Арібжанова 2016 : 40]: море трав, ковток повітря, злива емоцій, потік слів, рій стріл, жменька совісті, крапля терпіння.

4 тип. Словосполучення з характеризувальною семантикою.

Структури такого типу виражаються іменниково-прикметниковою моделлю: **S + Adj**. Іменниковий компонент характеризується послабленою номінативною семантикою, тому є семантично факультативним компонентом, вживається формально, виконуючи структуротвірну функцію. Прикметник є семантично вагомішим компонентом (а тому – облігаторним). Він залежить від іменника, семантично означає предмет; з погляду граматичного значення має комплетивно-означальну семантику. Зважаючи на це, цілісна сполука й дістала назву характеризувальної (характеризує член речення, з яким пов'язується), пор.: *очі + зеленого кольору, говорили + незрозумілою мовою*. З погляду функційного характеризувальна семантика пов'язана з ознаковими компонентами (такі словосполучення виконують роль присудка та означень – як безпосередніх, так і опосередкованих). За спостереженнями дослідників-синтаксистів, синсемантична функція опорних іменників, які обов'язково вимагають реалізації комплетивно-атрибутивного залежного компонента, виражають:

- узагальнені назви осіб: жінка, хлопець, людина, особа, чоловік, дівчинка, син, дід, парубок, дочка тощо: *дівчина неземної краси*;
- класифікаційні властивості предметів: вага, вид, глибина, колір, марка, мода, напрям, ознака, рід, розмір, розряд, спосіб, стиль, фасон, формат і под.: *скрипаль у чорному фракку*;
- зовнішні характеристики істот: ріст, зріст, вік, вигляд, крок, характер і под.: *хлопець років двадцяти п'яти*;

– внутрішні характеристики людини (рідше – тварини): характер, розум, талант, голос, сміх, тон, поведінка, культура, орієнтація і под.: *ішов тихим кроком*;

– соматичні поняття (за умови, що соматичні назви є органічно притаманними характеристиками істоти, пор.: *дід з орлиним носом – дід із (сивою) бородою*): брови, вуха, голова, кучері, лоб, ніс, уста, шия, чуб, щоки і под.: *син з рудою головою*.

Відмінкова форма моделі характеризувального словосполучення залежить від його функції в реченні. Так, характеризувальним сполукам властиві функції:

– призв'язкової частини складеного присудка; у цьому випадку такі сполуки функціонують у формі називного або орудного відмінків – **Сop_f** + (**S_{nom/ins}** + **Adj_{nom/ins}**), наприклад: *Олег – хлопець добрий, Олег був добрим хлопцем*;

– безпосереднього означення; тут актуалізується керована форма родового відмінка – **S_{gen}** + **Adj_{gen}**, наприклад: *дівчинка невисокого зросту, борошно твердих сортів, одяг великого розміру, стіл ручної роботи*; або – орудна форма, що залежить від опорного прийменника з (**із**) – **Praep з (із)** + **S_{ins}** + **Adj_{ins}**, наприклад: *чоловік з пронизливим поглядом, кімната з великими вікном*;

– опосередкованого означення; форма вираження – орудний відмінок – **S_{ins}** + **Adj_{ins}**, наприклад: *спали тривожним сном, вишивала шовковою ниткою*. Такий відмінок дістав назву орудного тавтологічного, оскільки є семантичним повторенням опорного дієслова-присудка, з яким вступає у безпосередній зв'язок, пор., наприклад: *сміявся [...] сміхом, жили [...] життям, крокував [...] кроком* і под.

5 тип. Обставинний іменниково-прикметникової моделі. Такі цілісні сполуки виконують роль обставин (переважно з часовою семантикою), напр.: *літньої пори, минулого четверга, кожного разу, до тієї миті, о п'ятій годині*;

у тихому місці, за шкільною територією. Граматична семантика їх зумовлена опорним субстантивом: структуротвірний компонент має семантичну вказівку на функцію сполуки в реченні (напр., означає відрізок часу, місце, умову тощо). Типовою відмінковою формою обставинних сполук є родовий відмінок (**S_{gen} + Adj_{gen}**: *наступного разу*). Часто вживаними також є ускладнені моделі з прийменниковим компонентом, напр.: *у цей день* (**Praep + (S_n + Adj_n)**).

6 тип. Займенникові словосполучення зі значенням невизначеності. Ці структури формуються неозначеними або заперечними займенниками, від яких залежать прикметникові слова – **Pron + Adj**, напр.: *щось важке, хтось інший, когось одного, нічого доброго, що-небудь приємне*.

Два варіанти моделі: чоловічого роду та середнього роду – диференціюють референтну природу сполук. Модель чоловічого роду стосується істоти, а модель середнього роду – неістоти. Отже, загальна модель **Pron + Adj** має два варіанти, які різняться показниками роду **Pron + Adj_{mas}** (цілісна сполука формується неозначеними та заперечними дериватами займенника хто (хтось, хто-небудь, ніхто)): *хтось забутий, хто-небудь інший*;

– **Pron + Adj_{neu}** (цілісна сполука формується дериватами займенника що (щось, дещо, ніщо)): *щось важке, щось цікаве, що-небудь червоне*.

7 тип. Займенникові / числівникові словосполучення зі значенням вибіркості. Словосполучення зі значенням вибіркості утворені поєднанням займенників (означальних, неозначених, заперечних) або числівників, прийменника з (із) та іменників у формі родового відмінка мають таку загальну схему: **Pron / Num + Praep з (із) + S_{gen}**. Як бачимо, ідеться про ускладнену модель із серединним прийменниковим компонентом.

Значення вибіркості полягає в тому, що головний компонент, опосередковуючись прийменником, обмежує коло предметів, виражених генітивним компонентом [Арібжанова 2016 : 44]: *один із учнів, двоє з*

факультету, когось із присутніх, ніхто з нас, щось із прочитаного, ми з-поміж усіх, п'ятеро з класу, щось зі знайденого.

8 тип. Іменникові / займенникові словосполучення зі значенням сумісності (комітативності, супровідності, соціативності) схожі на попередній тип за структурним принципом. Однак, на відміну від попереднього – з кінцевим родовим, характеризуються кінцевим орудним субстантивом. Тож утворюються поєднанням іменникового слова, прийменника з (із) та форми орудного відмінка іменника **S / Pron + Praep з (із) + S_{ins}** або **Pron ми + Praep з (із) + S_{ins}**: *мати з батьком, мене з братом, нам із сестрою, ми з другом.*

У функції підмета сумісна сполука називає кількох суб'єктів – учасників спільно виконуваної дії (або носіїв спільної предикативної ознаки взагалі). В українській мові значення сумісності може виражатися двома способами, як це показано у схемі вище:

– **S / Pron + Praep з (із) + S_{ins}** відображає випадки 'суб'єкт/суб'єкти + інший суб'єкт/суб'єкти': *бабуся з дідусем, кіт із собакою, темрява з вогнями, мати з дітьми, вони з однокласниками;*

– **Pron ми + Praep з (із) + S_{ins}** – 'усі суб'єкти, включаючи учасника мовного акту + інший/інші з цих усіх': *ми з подругами, ми з побратимами, ми з учителем.*

9 тип. Предикативна модель охоплює цілісні сполуки в ролі предикативних компонентів: присудка (у структурі двоскладного речення) та головного члена односкладного речення. Предикативний тип об'єднує словосполучення, які за формою (опорним компонентом) є фінітними, адже фінітна форма дієслова є маркером предикативності. Сюди належать:

– фінітно-інфінітивної моделі словосполучень із модальним або фазовим опорним дієсловом, яке вказує на початок, кінець, фазу дії: *почала*

працювати, стало світати, припинить розмовляти; не міг не прийти, хотілося побачити, мусив стріляти – $V_f + V_{inf}$;

– фінітно-субстантивні й –ад’єктивні сполуки: *став учителем; був веселий* – $V_f + S_{nom} / S_{ins} / Adj$;

– (фінітно)-прикметниково-інфінитивні словосполучення з модальним прикметником, напр.: *зобов’язаний служити, змушена боротися, зобов’язані вчитися, ладен старатися*: – $Adj + V_{inf}$;

– прислівниково-інфінитивні словосполучення з модальним прислівником: *можна вийти, неможливо описати, потрібно повірити, варто виконати* – $Adv + V_{inf}$

Висновок до 1 розділу

У першому розділі нашої роботи було проаналізовано фундаментальні наукові праці, присвячені дослідженню словосполучення Ф. Фортунатова, О. Шахматова, В. Виноградова, О. Пешковського та інших, розглянуто класифікацію словосполучень у граматичній науці в цілому.

Детальніше ознайомилися з класифікацією словосполучень за семантичною спаяністю компонентів, щоб зрозуміти різницю між вільними, цілісними і фразеологічними сполуками. З аналізу наведеної вище класифікації, цілісні словосполучення є посередніми між вільними і фразеологізованими (лексикалізованими) сполуками і цікавим та перспективним об’єктом для дослідження.

Типи цілісних словосполучень розглядалися абстрактно за формально-граматичним підходом і були проілюстровані змодельованими прикладами без контексту, що дало змогу зосередитися на самій структурі сполук та на функціях головного і залежного компонентів в межах самого словосполучення,

Визначили, що немає єдиного підходу до розмежування різних типів цілісних словосполучень, в якому були відображені всі можливі варіанти

поєднання слів таким способом. Деякі зі згаданих класифікацій характеризуються неповнотою, надто складними і громіздкими назвами типів словосполучень, деякі взяли за основу різнобічні критерії, які не слід ставити в один ряд (напр., розташування в одній класифікації частиномовного критерію, критерію ролі в реченні і критерію емоційної забарвленості – А. Загнітко).

Граматичні і лексичні функції цілісного словосполучення як складеного члена речення розподілені між його компонентами: у головного слова – функція вираження граматичного значення, структуротвірна функція, функція зв'язки (зв'язує з опорним членом), у залежного – функція семантичного конкретизатора, основного виразника лексичної семантики складеного члена і функція виразника доповнювальних відношень між компонентами цілісної сполуки.

Цілісні, як і інші сполуки слів, будуються за структурними схемами (моделями), які відображають їхні типологічні ознаки. На основі наведеної вище інформації виокремили класифікацію цілісних словосполучень за їх основними моделями.

РОЗДІЛ 2. Функції цілісних словосполучень у структурі речення

У попередньому розділі типи цілісних словосполучень розглядалися абстрактно за формально-граматичним підходом і були проілюстровані змодельованими прикладами без контексту, що дало змогу зосередитися на самій структурі сполук та на функціях головного і залежного компонентів в межах самого словосполучення. На цьому етапі дослідження робимо акцент на функціях визначених нами різновидів словосполучень вже в межах речення.

Отже, відповідно до поділу цілісних словосполучень на семантико-структурні типи, розподіляємо вибрані приклади за функціями в реченні.

2.1. Прийменниково-субстантивні форми вираження членів речення

За результатами проведеного пошуку приходимо до висновку, що ця модель цілісних словосполучень, з одного боку, досить поширена, з іншого боку, характеризується найбільшим функційним потенціалом – може в реченні займати позицію будь-якого члена речення.

Насамперед узагальнене значення прийменника повною мірою виявляє себе в обставинній функції. Недарма прийменниково-відмінкові форми вважають спеціалізованим засобом вираження обставинних компонентів. З іншими маркерами обставинної функції прийменниково-відмінкові структури слугують для вираження обставин зі значенням:

– часу: *Той столик став їхнім постійним місцем для щоденних посиденьок від п'ятої до сьомої вечора* (Ол.Г.). *Не працювали тільки в день різдва, в інші ж дні були в роботі при вогні з вечора до другої сторожі* (П.З.)
За тепла треба вибратися звідси, – сказав Какора (П. Загребельний);

– місця: *Знайома баржа незрушно стоїть на чималій відстані від берега* – насмоктує для будов чорний пісок з морського дна (О. Гончар). *Юстина грілася коло грубки, в якій горіли вогкі дрова, потріскували і сичали сирою юшкою* (І. Савка). *Пішов на свій базар, купив хліба, огірків, пшенички* (Г. Квітка-Основ'яненко);

– причини: *Сама ти вже з ніг падаєш від перевиснаги й млості безсонних бенгальських ночей, що їх краси так і не встигаєш помітити* (О. Гончар);

– умови: *Отак жив Чіпка, виростав у голоді та в холоді, у злиднях та недостачах* (П. Мирний);

– мети: *Ми йдемо на штурм рядами молодими* (В. Сосюра);

– допусту: *Незважаючи на маленький вітерець, парило й робилося душно* (Г. Тютюнник).

Поєднуючись із іменником (**S** + (**Praep** + **S_n**)), прийменниково-відмінкові сполуки виконують функцію безпосереднього означення, напр.: *...і знову зчиняється гомін, хтось висипав на мур пригоріцу мідій, дзенькнули в авосьці пляшки з пивом...*(О. Гончар). *Брилу з імператором Траяном теж така самісінька доля спіткала – стала поїлкою для овець* (О. Гончар). *...тільки Ягничка ніхто не зустрине, хіба лиш отой кам'яний, знайомий ще з молодості маяк, що високою вежею біліє на островку біля входу до гавані* (О. Гончар). *З другого боку хтось подав йому горнятко з кашею, ще хтось сунув збан із пивом, настоящим на травах, видно, хмільним* (П. Загребельний). *Спорядив похід на Корсунь і довго звойовував місто...* (П. Загребельний). *Він по-своєму витлумачив оте Ярославове сидіння край озера та пізніше блукання самотою по лісу* (П. Загребельний).

Прийменниково–іменникова цілісна сполука може означувати також і дієслова та прикметники. Сполучаючись з дієсловами, такі сполуки найчастіше вказують на спосіб дії чи дають кількісну характеристику дії: *...ця виходить від комісії з усмішкою, а та – в чорних сльозах (туш із вії ручаями тече)* (О. Гончар). *...мелодію допомагали підбирати дівчата, на нотний папір*

вона переносилась за участю знайомих викладачів музичної школи...(О. Гончар). *...усі транспорти їхні були пофарбовані під колір айсбергів* (О. Гончар). *...погляди їхні в задумі вбирають місячні марева...*(О. Гончар). *І він уже ладен з розмаху шпурнути порожню пляшку кудись поза мур, у своє улюблене море, де вдень водолазить* (О. Гончар). Услід за І. Кучеренком, у сучасній описовій граматиці члени речення, які позначають ознаку іншої ознаки, називають опосередкованими означеннями.

У сполучі з іменником опорний прийменник може виконувати функції предметних членів речення – складеного додатка та складеного підмета. У функції зв'язкового компонента аналітичного додатка (у тому числі – відокремленого) виступають різні прийменники: *Нарешті за Отавою прийшли* (П. Загребельний). *Звичністю, буденністю позначене тут для медичок життя* (О. Гончар). *В кутку під божницею замість стола стояла вузесенька примостка на чотирьох патлах, убитих в землю* (Панас Мирний). *Всі, за винятком Бойнука, здивовано дивилися на шкіпера* (М. Трублаїні).

У функції підмета можлива прийменникова сполука ускладненого характеру. По суті, ця сполука є контамінацією прийменникової моделі та моделі з кількісною семантикою, причому з виразним значенням приблизної кількості: *Уже під ранок біля сотні озброєних кавівців підступили до замку* (С. Тельнюк). *Біля сотні озброєних мисливців-старовірів товпиться коло тайгової дзвіниці* (О. Довженко).

У структурі складеного присудка прийменниково-іменникова сполука стоїть у позиції призв'язкового компонента. За експлікації виразника предикативності – дієслівної фінітної зв'язки (абстрактної чи напіваабстрактної) – цілісна структура стає неелементарною. В українській мові на функції призв'язкового компонента складеного іменного присудка спеціалізується прийменник *за*:

Оверко Лапай, який був за навідника, хвацько смикнув за шнур (В. Шкляр). *Миша Чернишов ще з тих часів, коли він був за учня в друкарні Повзера, мав загострений потяг до всього надзвичайного і неприродного*

(Б. А.-Давидович). *Чоловік, який був за старшого, запросив його сісти*
(В. Савченко). *Вася був за «арбітра», подаючи з-під стола саркастичні*
репліки (І. Багрянний). *В цій церкві колись-то був за дяка Волоський;..*
(А. Свидницький). *Там залишився за старшого мій син Кун,..* (В. Малик).
Лашков-Гур'янов, який залишився за Хорвата (того викликали до Берліна),
схвалив пропозицію командира взводу (Р. Самбук).

2.2. Функції цілісних словосполучень із кількісною семантикою

Переважна більшість знайдених прикладів – словосполучення у ролі складеного підмета (головного члена номінативного односкладного речення):

А от решта відвідувачів ставляться до хлопців значно терпиміше, претензій не чути...(О. Гончар). *Позаду йшло двоє козаків і гомоніли* (Ю. Мушкетик). *Який-небудь десяток років розділяє Ягничка-старшого з його сестрою* (О. Гончар). *Та хоч у крамницях і було чимало портфелів, проте такого, як у Ананьєва, не траплялося* (М. Трублаїні). *На нього не справили ніякого враження ані ще більша колекція ікон у кабінеті, ні безліч книжок, багато з яких для знавця були б справжньою розкішшю...*(П. Загребельний). *З печери видніло сіре каміння та шматочок неба* (М. Трублаїні). *Не захотіли їхати залізницею, то мусимо поквартитися – попереду сотня верст* (В. Шкляр). *Згодом від польського табору відділився загін кінноти і поскакав до лісу* (П. Панч). *Сувій парусини важить центнери, маєш витягти його, розстелити на всю палубу, просушити...* (О. Гончар). *Гора вінків на його могилі* (І. Цюпа). *На столі, застеленому білою скатеркою, стояла карафка полинівки, пляшка червоного вина, у парі з паляницею лежав шмат доброї солонини, стояв ще горщик з печенею* (В. Шкляр). *Передня частина мосту враз вишкірилася самими подовжніми лежаями...*(П. Загребельний). *Вологе, парке повітря тропіків, зелені хмари москітів, і безліч рук, простягнутих навстріч...*(О. Гончар). *Вичерпаність і нестача часу* (П. Загребельний).

Знайдено також невелику кількість словосполучень цього типу у функції додатка (прямого):

Повагавшись, зав'язала в білу шматину окраєць хліба та кілька вже холодних бараболь...(П. Загребельний). *Асланові він навіть дав склянку молока й відпустив до камери ...* (І. Багрянний). *Вона знала, що таке*

повстанська зима, і вже припасла два горщики смальцю, кадібець меду, трохи сала, слоїк спирту, дві теплі ковдри (В. Шкляр). Він згадав Київ, згадав *початок першої війни з большевиками, коли їх з Осипом приділили до гарматної півбатареї поручника Яреми* (В. Шкляр). *Повагавшись, зав'язала в білу шматину окраєць хліба та кілька вже холодних бараболь...*(П. Загребельний). *Вперто обминали середину минулого* (П. Загребельний). *Гамалій простягнув йому клаптик паперу* (В. Шкляр). *...загомонила пишна, повногруда, рожева молодиця, підставляючи миску смаженої, кольору старої міді, капусти* (У. Самчук).

Предметні функції кількісної моделі цілісного словосполучення граматично марковані відповідними відмінковими формами опорного компонента – числівника чи іменника (пам'ятаємо – з кількісним значенням): номінативна форма опорного слова є виразником абсолютно незалежного члена речення – підмета у двоскладному реченні та головного члена в односкладному реченні; залежний відмінок (знахідний / родовий) – виражає додаток.

Такі ж самі функції виконують метафоризовані сполуки, пор.: **Караван тролейбусів** *наближався до зупинки* (І. Роздобудько). **Море звуків** *гойдається* (І. Багрянний). **Море автомобілів** (І. Білик); *Море зразу ж вкрилося білими баранцями спіненних хвиль* (М. Трублаїні). **Море втіхи** *будете мати...* (О. Бердник).

2.3. Іменниково-прикметникові словосполучення як атрибутивні члени речення

Застосування цілісних словосполучень цього типу в художніх текстах – дуже поширене явище. Саме іменниково-прикметникові словосполучення надають творам поетичності, описовості, тобто саме тих характеристик, які й кваліфікують текст як художній.

Як було зазначено в першому розділі, такі сполуки дістали кваліфікацію характеризувальних структур, оскільки 1) є характеризувальною ознакою предмета чи іншої ознаки (у структурі речення); 2) у внутрішній іменниково-прикметниковій структурі виражають характеризувальне комплетивно-означальне значення.

Найрозповсюдженіша роль у реченні таких словосполучень – **безпосереднє означення**, тобто вони позначають граматичне значення ознаки предмета. Оскільки опорний компонент цієї сполуки – іменник, то залежність від іншого, опорного, субстантива така сполука дістає у способі керування, оформленого спеціалізованим родовим відмінком: *Ти ж знаєш, що я відвідую лише виставки товарів народного споживання* (П. Загребельний). *Несподіваний успіх місцевого масштабу не запаморочив дівчину, не завадив їй бути й далі сумлінною у навчанні* (О. Гончар). *Кожен з присутніх задалегідь загадував собі якесь бажання, пов'язане з перемогою коней світлішої масті, коли ж такими ставали коні чистої імператорської масті, то це вважалося якнайліпшою прикметою для всіх* (П. Загребельний). *Воєводи й бояри в одязі мишачого кольору несли поперед себе подушечки з покладеними на них золотими вінцями* (П. Загребельний).

Так само поширеними є речення з **відокремленими безпосередніми означеннями**, вираженими неелементарними цілісними словосполученнями з опорним прийменником та іменниково-прикметниковою структурою у формі орудного відмінка – **Праер з (із) + (S_{ins} + Adj_{ins})**: *Виступив і від колективу*

морехідки давній знайомий – той самий філософ з бичачою шиєю, з очима кольору медузи, в безрукавці (досить недоречній для такої церемонії), з руками товстими й волохатими (О. Гончар). Мала на собі зовсім мало з одягу: грубо плетений з морської вибіленої трави мішок, який тримався в неї на одному плечі, голорука, голонога, тонка, з довгою шиєю, з сухою тонкою спиною, яка вгадувалася навіть під широким трав'яним міхом (П. Загребельний). А там одна з жінок, вже престара, з потемнілим лицем і темним посміхом, показала Какорі золоту гривню на руці, зроблену в вигляді тура (П. Загребельний).

Якщо характеризувальна іменниково-прикметникова сполука стосується дієслівного компонента, позначаючи манеру виконання дії, тобто спосіб дії, то така сполука є виразником опосередкованого означення. Типовою формою вираження способової функції є орудний відмінок (**S_{ins}** + **Adj_{ins}**), а тісний семантичний зв'язок опорного іменника з означуванним дієсловом дає підстави називати таку форму орудним тавтологічним:

Генріх плечем підсунув солому, влостився на ній і за якісь десять хвилин заснув спокійним сном (Ю. Д.-Михайлик). Какора миттю наповнив ківш, смішним перехильцем підскочив до молодиці (П. Загребельний). Директор був масивний, навіть могутній чоло вік, говорив гучним голосом,.. (П. Загребельний). Жіють спокійним селянським життям (У. Самчук).

Варто зазначити, що характеризувальна модель словосполучення може виконувати функцію предикативного компонента – присудка, точніше – призв'язкового компонента у структурі складеного іменного присудка. При цьому зв'язка як показник граматичного значення присудка може бути експлікована або імплікована (еліпсована), наприклад: *Нагадав про найтрудніші рейси, пояснив молодим, хто такий їхній оцей «завпарусами», майстер вітрильного діла на судні (О. Гончар). Він був розбитним хлопчиком, мав багато друзів,.. (І. Савка).*

2. 4. Функції словосполучень зі значенням невизначеності

Аналіз знайдених прикладів свідчить про те, що займенникові словосполучення зі значенням невизначеності (Pron + Adj_{mas}; Pron + Adj_{neu}) у реченні виконують роль **підмета** або **додатка**.

За **підметової** функції такі сполуки мають форму називного відмінка. Форма чоловічого роду залежного прикметника пов'язана з позначенням предмета – істоти (А), у той час як форма середнього відмінка вказує на співвіднесеність із предметом – неістотою (Б):

*А. **Хтось маленький**, до неймовірності зменшений, мало не до землі придавлений осіннім цим тягарем, уперто дигає стежиною... (О. Гончар). Як знати, чи не є це якраз ота мить, коли мимо тебе пролітає **щось рідкісне**, схоже на щастя? (О. Гончар). Здавалося, що **хтось невидимий і могутній** смикає за дві ниточки і робить чудо (П. Загребельний). З того боку вагонів **хтось невидимий** засюрчав у свисток (П. Загребельний). **Хтось невидимий** торкнувся клавішів піаніно, чи, може, воно само озвалось на зойк моєї солодкої пташки (В. Шкляр). А якщо **хтось чужий** не знає, то вони можуть заманити до себе в халупу і ... (Ю. Андрухович). **Хтось сильний** виривається з оточення, а ще сильніший не пускає (І. Багрянний). **Хтось живий** приліпився до крила і кружеляв по колу (В. Шкляр);*

*Б. Мені здається, що зараз станеться **щось незвичне** (М. Коцюбинський).*

У функції **додатка** сполуки з неозначеною семантикою виражаються залежними відмінковими формами:

*А. Зовсім недалеко заскрекотала сорока, видно, угледіла простоволосого вершника, а може, запримітила й **когось іншого**,... (В. Шкляр). Уже **когось свого** хочуть поставити на моє поважне місце! (М. Єщенко). Так, наче це стосувалося **когось стороннього** (В. Шкляр). Може, в суботньому чоловікові, окрім Саватія та Остапчука, треба шукати **когось третього**? (В. Шкляр);*

Б. Заволодів **чимось більшим**, ніж тобі належало від життя (О. Гончар). Хоч, може, почує **щось новеньке** (В. Шкляр). **Немає нічого підступнішого** за подачки з рук ворога (В. Шкляр). Андрій хоче **щось шалене** крикнути, але крик застряє в горлі ... (І. Багряний).

Узагальнена семантика займенникових слів обумовлює спосіб зв'язку з ними залежного прикметника. Це специфічний тип підрядного зв'язку – невластне граматичне узгодження, а саме – умовно-граматичне узгодження у чоловічому роді однини (за диференціації істоти) та в середньому роді однини (за диференціації неістоти).

2.5. Функції словосполучень зі значенням вибірконості

Парадигма функціонального використання, як бачимо з наведених прикладів, ширша, ніж у попередніх типів словосполучень. Так, у знайденому ілюстративному матеріалі зустрічаємо конструкції зі значенням вибірконості – (**Pron / Num + Praep з (із) + S_{gen}**):

– у ролі **підмета** (найпоширеніша функція для цього типу словосполучень):

...ще двоє з них стерегли коней за містом на руїнах колишньої панської економії, а одноокий Карпусь залишився в лісі на хазяйстві (В. Шкляр). Кожен з присутніх задалегідь загадував собі якесь бажання, пов'язане з перемогою коней світлішої масті, коли ж такими ставали коні чистої імператорської масті, то це вважалося якнайліпшою прикметою для всіх (П. Загребельний). – Оце гени, – сказала одна із комісії й сіла знову писати (О. Гончар). Дехто з рідні вважає, що він скупуватий, мало дарунків привозить (О. Гончар). ...цікавиться котрась із дівчат (О. Гончар). Котрийсь із них, видно, в сорочці народився (О. Гончар). Дехто з рідні вважає, що він скупуватий, мало дарунків привозить (О. Гончар). Ще двоє з них стерегли коней за містом на руїнах колишньої панської економії (В. Шкляр). Двоє з чоловіків мають Золоті Зірки на грудях (П. Загребельний). Найменший промах на «Оріоні» дехто з екіпажу схильний пояснювати саме відсутністю нашого ветерана (О. Гончар). ...дехто з кураївських навіть досі поговорює, що то Санька могла й зумисне підстроїти (О. Гончар). Троє з нас уже повечеряли (П. Загребельний). Опорний компонент сполуки – займенник або числівник – характеризуються незалежною формою номінатива.

– **додатка:** *Чітко видно на одному з зображень, як вони колють місцевих людей своїми короткими мечами, одного з них, велетня бородатого, повалили, заковують у ланцюг (П. Загребельний). Отже, якщо насіння у когось із вас і ви його луцили – то я не винна! (М. Єщенко). ...питає, чи не бачив хто такого гудзика у когось з колумбійців (М. Трублаїні). Не далі як за*

тиждень до тієї ночі ми посілали когось із молодих визирати, чи не йде дембель,.. (Ю. Андрухович). *Я зараз подзвоню комусь з асистентів* (О. Гончар). – *Ви мене знаєте, і я знаю багатьох з вас* (В. Рутківський). Як видно з прикладів, модель структур із семантикою вибіркості може ускладнюватися, поєднуючись з опорним прийменником (*у когось із вас, у когось з колумбійців*);

– **обставини** (місця):

Чітко видно на одному з зображень, як вони колють місцевих людей своїми короткими мечами, одного з них, велетня бородатого, повалили, заковують у ланцюг (П. Загребельний);

– **опосередкованого означення**:

Усе чомусь ждала, що одним із рейсів прибуде, стрибне з кузова просто в зерно ще один хлопець – Віктор Веремієнко (О. Гончар).

Отже, типовими для сполук вибіркості є функції підмета і додатка. Однак, виражаючи семантико-синтаксичні відношення іншого порядку, вони можуть виконувати функції означення та обставини.

2. 6. Функції словосполучень зі значенням сумісності

Цілісні словосполучення зі значенням сумісності характеризуються такими формальними моделями: (**S / Pron + Praep з (із) + S_{ins}; Pron ми + Praep з (із) + S_{ins}; S / Pron + і/й/та + S_{ins}**).

Найбільш притаманна функція для словосполучень зі значенням сумісності, як і було сказано в попередньому розділі,

– функція підмета (головного члена односкладного речення): – *Заглянь коли, Тимохо, з ферми до нас, подивись, де ми з Петром пройшли...*(О. Гончар). *Прийшли ж ми з купцем, – пробурмотів Сивоок* (П. Загребельний). *Ворон із Дядюрою, майже однакового зросту, стали в голові, Ілько з Вовкулакою позаду – і рушили в кінець городу* (В. Шкляр). *Ой, заговорилися ми з тобою!* (І. Савка). *Про те, що ми з тобою, немов Йосип з Марією та дитятком, утікаємо від Ірода до Єгипту* (В. Шкляр). *А якщо параметри їхнього життя лежать у зовсім інших площинах фізичного світу, то зрозуміло, чому так рідко ми з ними стикаємося. Мама з дитиною переночують на теплій лежанці, сама ж вона полізе на піч* (В. Шкляр). *Невіруючий Хома з Цокалом потрюхикали в бік Лубенців, а Захарко з Ладимом – на Буду* (В. Шкляр). *Я бачила багато країн і плавала по всьому Понту, бо мій батько і мій муж мореплавиці* (О. Гончар). *Для них добро і зло в значенні буденнім не важать аж ніскільки...*(П. Загребельний). *...а якщо хтось матиме сумнів, то осьде-го вам документ і печатка* (В. Шкляр). *Сумно було дивитися, як Невіруючий Хома і Ладим збираються в дорогу* (В. Шкляр).

– функція додатка: *Невтихаючі суперечки про те, як вірити, як спасти душу свою, про благочестя і нечестя...* (П. Загребельний). *Посилав йому в срібному посуді харч і питво!* (П. Загребельний). *Давай твій хліб і квас – то найліпша їжа* (П. Загребельний).

Підметова і додаткова функції моделі із семантикою сумісності тісно пов'язані із лексичною семантикою цієї моделі. Обидва субстантивних складники цієї структури позначають предмети (особи) реальної дійсності. Це єдина структура в типології цілісних моделей, яка має різні форми вираження – підрядним способом і сурядним способом, які, своєю чергою, вступають у синонімічні відношення між собою.

2. 7. Форми і функції предикативних сполук

Цілісні предикативні словосполучення розрізняються за способом вираження як головного, так і залежного компонента. Так, аналітичні предикативні компоненти односкладного речення відрізняються від присудка (двоскладне речення) тим, що виразник граматичного значення – фінітне дієслово – обмежене безособовою формою. Це пов'язано з тим, що в односкладних реченнях суб'єктний компонент або відсутній, або є залежним від предикативного члена (тобто не є активним носієм предикативної ознаки). Якою б формою не виражався залежний компонент предикативної сполуки в односкладному реченні, опорний дієслівний компонент може мати лише імперсональну форму: особову – 3 особи однини (в теперішньому-майбутньому часі), родову – середнього роду однини (в минулому часі чи умовному способі). Тож маємо відповідні форми вираження **головного члена односкладного безособового речення** (тут уже враховуємо відмінність у вираженні залежного компонента):

– складені дієслівні, які вирізняються серед інших предикативів односкладного речення тим, що в їхній структурі функціонують опорні дієслова (копули) з модальною чи фазовою семантикою: *Надворі **почало світати*** (Т. Прохасько).

– складені прислівникові: *Парубкові **стало** від того **моторошно й незатишно*** (О. Бердник).

– ускладнені змішаного типу, у яких зазвичай дієслівний компонент еліпсований, а цілісну структуру утворюють модальний прислівник та інфінітив: *Скидалось на те, що **поспішати не треба, варто почекати** до ранку, а може, навіть і довше, можливо, взагалі **треба постежити** за цим будинком і тоді вдасться вийти на цілу підпільну організацію* (В. Шкляр). *Безумовно, з нього **можна добувати гелій*** (М. Трублаїні). *Виходить, що ми поставлені в такі непримиренні позиції,*

при яких взагалі неможливо домовитися (І. Багрянний). *Адже заводські своє знають, розуміють, що слід зробити краще за тебе* (О. Гончар). *Мені здається, нам слід тепер пильнувати, щоб не з'явився хтось інший замість Анча* (М. Трублаїні). *Дуже треба, просто необхідно з тобою посидіти* (О. Палійчук).

Форма ініціального компонента (дієслівної зв'язки) **складеного присудка** залежить від форми підмета, у предикативні відношення з яким присудок вступає. Якщо підмет виражений персональною формою – номінативною, то дієслівна зв'язка також буде персональною; якщо ж підмет виражений не субстантивною формою, а інфінітивом (прислівником, вигуком), то дієслівна зв'язка буде виражатися імперсонально, пор.: *Шкіпер вирішив* (= дієслівна форма узгоджується з іменником-підметом у чоловічому роді однини) *затриматися в бухті на добу, перечистити мотор, а потім забрати улов за два дні й вирушити в порт* (М. Трублаїні) – та – *Їхати було ой як важко* (В. Нестайко). *Чути про себе таке із уст лікаря для Ягнича було цілковитою несподіванкою* (О. Гончар) (безособова форма зв'язки *було* – середнього роду однини – це форма пристосування ознакового компонента до позиції предметного компонента; останній виражений інфінітивом; такий спосіб зв'язку називають невластне граматичним, умовно-граматичним узгодженням).

За традицією розрізняємо **складені присудки**, виражені цілісними предикативними моделями, враховуючи форму заляжного компонента структури:

– **складені дієслівні присудки** (вирізняються фінітними зв'язками модальної або фазової семантики, залежний компонент інфінітив – виразник лексичної семантики): *Стали надходити люди* (П. Загребельний). *Та гостював він недовго, бо помітив, що хмариться на дощ та бурю, і почав спішити на судно* (М. Трублаїні). *...він навіть не наважився поцілувати дівчину...* (П. Загребельний). *Хіба може народитися людина з такими правами?* (П. Загребельний). *Ти міг дивитись тільки на криси, бо ті чорні очі*

ніколи не дивились на тебе (Б. Антоненко-Давидович). *Імператор не виходив з намету, ні з ким не хотів говорити, похмуро мовчав* (П. Загребельний). *...марно намагалися приховати свою похмурість за небесним вбранням...* (П. Загребельний). *Я ще встиг помилуватися цим чудом* (П. Загребельний). *Люда мусила на «Колумбі» повернутися на Лебединий острів* (М. Трублаїні). *Князь давно хотів провчити кількох варязьких гультаїв, щоб не вносили вони ворожнечі між дружиною й Новгородом* (П. Загребельний). *Відтіля виголошували промови, а потім почали називати імена тих, кого нагороджують* (М. Трублаїні). – *Рано запрагли класти мене в корсту, – гмикнув Ярослав, – ще не збираюся переселитися до отця небесного, повинен пожити для його слави й міці* (П. Загребельний).

– **складені іменні присудки** (на відміну від інших типів складених присудків, можуть мати у своєму складі всі типи зв'язок: абстрактні, напіваабстрактні, лексичні; залежний компонент виражений іменною частиною мови, найчастіше – іменником або прикметником, форми яких називають орудним предикативним): *Той розсердився, нагримав на неї і сказав, що врятував її він, а не Левко, який тоді був ще шмаркачем* (М. Трублаїні). *Цей, практичний бік справи для Ягничка, здається, зовсім не був головним* (О. Гончар). *Цього разу він виявився дівчиною з пляшкою пива і сигаретою в руках* (Ю. Андрухович). *Тепер його власна наукова суперечка, яку вів перед війною з професором Шнурре, видавалася Гордієві Отаві цілком чужою* (П. Загребельний). *Небезпека ставала невідвратною не тільки для когось, а й для нього* (П. Загребельний). *Вона нібито живе там тисячу років і всі тисячу років вважається хранителькою таємниць* (Б. Сушинський). *Він незграбно похилився, так ніби й досі залишався малим калічкою* (П. Загребельний). *Коцюбинський на одну мить зробився серйозним* (Л. Смілянський). *Невисока, але в гнучкості своїй видавалася високою* (П. Загребельний). *Вона вродилася зрячою, кілька місяців убирала й запам'ятовувала цей світ очима, та потім сталося лихо* (В. Шкляр).

– **складені змішані присудки** (виражені цілістю прикметниково-інфінітивною – за умови еліпсації зв’язкового компонента, або ж – ускладненою тричленною структурою з експлікованим фінітним дієсловом, що у мовленнєвій структурі посідає серединну позицію): *Він не подумав ще ні про вогнище, ні про захисток, тому **вимушений був дертися** на перше гіллясте дерево* (П. Загребельний). *За такий кінець походу Артабан ладен **був офірувати** богам щонайщедрішу жертву* (І. Білик). *Візантія самим тільки своїм існуванням **повинна була покликати** до життя ще бодай одну так само велику й могутню землю* (П. Загребельний). *Найменший промах на «Оріоні» дехто з екіпажу **схильний пояснювати** саме відсутністю нашого ветерана* (О. Гончар). *Але ти **повинен знати**, що є речі, які перетривають* (П. Загребельний).

Висновок до 2 розділу

У другому розділі роботи на конкретних прикладах з художньої літератури розглянули функції цілісних словосполучень відповідно до їх моделей, а також визначили найтипівіші функції у реченні для кожної моделі словосполучень. Виведено таку класифікацію цілісних словосполучень відповідно до їх функцій у реченні на конкретно-граматичному рівні:

1. Прийменниково-субстантивні словосполучення можуть займати позицію будь-якого члена речення.

2. Типовими функціями цілісних словосполучень з семантикою кількісною, метафоризованою, неозначеною, вибіркості, сумісності є функції підмета та додатка, тобто вони виражають граматичне значення предметних членів речення.

3. Іменниково-прикметникові моделі цілісних словосполучень функціонують у ролі ознакових компонентів, першою чергою – безпосередніх (присубстантивних) означень (невідокремлених і відокремлених) та

опосередкованих (придієслівних) означень, а також – у функції іменної частини складеного присудка.

4. Предикативні сполуки є формами вираження складених присудків з дієслівною фінітною зв'язкою та головних членів речення з імперсональною дієслівно копулою.

ВИСНОВКИ

1. У першому розділі було проаналізовано типи цілісних словосполучень за структурно-семантичним критерієм: враховано граматичну форму і значення словосполучення як цілісної структури, тобто поза контекстом, у межах самого словосполучення.

2. З'ясовано семантичну специфіку цілісного словосполучення, що дало змогу протиставити його вільному та фразеологічному словосполученню за принципом семантичної спаяності компонентів. Визначено синтаксичну специфіку цілісного словосполучення, що на відміну від вільного словосполучення виконує функцію одного члена речення, а від фразеологічного словосполучення (простого члена речення) відрізняється функцією вираження складеного члена речення.

3. Аналітична структура цілісного словосполучення полягає в нарізному вираженні синтаксичного значення члена речення: опорне слово структури виражає його граматичне значення, залежне слово є основним виразником лексичної семантики.

4. До цього часу не виведено класифікації, яка б повно охоплювала весь масив указаних сполук. Цілісні, як і інші сполуки слів, будуються за структурними схемами (моделями), які відображають їхні типологічні ознаки. Кожна модель характеризується стійкою граматичною організацією: її компоненти – це частини мови або частини мови з індексом їхньої форми. У цьому плані за формальним критерієм можна вирізнити цілісні словосполучення: прийменниково-субстантивні; числівниково-іменникові (числівниково-генітивні); іменниково-прикметникові; займенниково-прикметникові; фінітно-іменні тощо.

5. Однак та сама форма цілісного словосполучення може відрізнитися узагальненою семантикою і/чи слугувати для вираження різних членів речення. Ця закономірність і була врахована при моделюванні типів цілісних

словосполучень. Таким чином, схарактеризовано такі моделі цілісних словосполучень:

1. Прийменникова модель: $Praep + S_n$;
2. Цілісне словосполучення з кількісною семантикою:
 $Num_{nom/acc} + S_{gen-pl} / S + S_{gen}; S_n + Num_n$;
3. Цілісне метафоризоване словосполучення: $S + S_{gen}$;
4. Цілісне словосполучення з характеризувальною семантикою:
 $S_n + Adj_n$;
5. Цілісне словосполучення обставинне: $S_n + Adj_n$;
6. Цілісне словосполучення з неозначеною семантикою:
1) $Pron + Adj_{mas}$; 2) $Pron + Adj_{neu}$;
7. Цілісне словосполучення зі значенням вибірковості:
 $Pron / Num + Praep \text{ з (із) } + S_{gen}$;
8. Цілісне словосполучення зі значенням сумісності:
 $S / Pronpl + Praep \text{ з (із) } + S_{ins}$;
9. Цілісне предикативне словосполучення: $V_f (Cop_f) \dots$

6. У другому розділі бакалаврської роботи було зосереджено увагу на функціях визначених нами різновидів словосполучень вже в межах речення. Функції цілісних словосполучень – складених членів речення, як і функції простих членів речення однослівного вираження, прийнято визначати за граматичним значенням, тобто за семантико-синтаксичними відношеннями, у які вони вступають з опорними для них членами речення.

Аналіз структури цілісних словосполучень, семантичного наповнення і форм вираження їх, особливостей зв'язку із іншими членами речення дав змогу визначити типові функції різних моделей цілісних словосполучень у реченні:

1) за узагальненої семантики і незмінюваності прийменника прийменниково-субстантивні словосполучення можуть займати позицію будь-якого складеного члена речення;

2) граматична форма опорного компонента – відмінкова форма іменної частини мови (іменник, числівник, субстантивний займенник) таких типів цілісних словосполучень, як: кількісні, метафоризовані, неозначені, вибірковості, сумісності – указує на типові функції цих структур, а саме – функції складеного підмета та складеного додатка;

3) іменниково-прикметникові моделі цілісних словосполучень функціонують у ролі ознакових компонентів: присубстантивних означень – у генітивній формі, придієслівних способу дії – в інструментальній формі, а також – у функції іменної частини складеного присудка;

4) цілісні фінітні словосполучення є формами вираження головних предикативних членів речення: у структурі двоскладного речення – це різні типи складених присудків із дієслівною способово-часовою зв'язкою, у структурі односкладного речення – це складений головний член речення з імперсональною дієслівною копулою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Ленинград, 1988. 238 с.
2. Алиева А. Системный анализ синтаксически неделимых словосочетаний в современном русском языке : дис. доктора филол. наук: 10.02.01. Баку, 1992. 285 с.
3. Арібжанова І. М. Сучасна українська мова. *Базові поняття синтаксису : навчальний посібник*. Київ : ВПЦ Київський університет, 2016. 159 с.
4. Арібжанова І. М. Зміст і форма члена речення. *Українське мовознавство*. 2010. Вип. 40. С. 48–56.
5. Арібжанова І. М. Структура простого речення (формально-граматичний аспект). Київ, 2001.
6. Арібжанова І. М. Структурно-семантичні ознаки складених членів речення. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур* (Пам'яті академіка Леоніда Булаховського). Київ, 2006. С. 14–20.
7. Балко М. В. Семантично-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: автореф. ... канд. філол. н. Запоріжжя, 2004. 20 с.
8. Балко М. В. Еволюція поглядів на статус і структуру цілісних словосполучень сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук, праць. Вип. 10. Донецьк : ДонНУ, 2002. С. 32–37.
9. Балко М. Цілісні словосполучення сучасної української мови у світлі теорії валентності. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Вип. 11. Донецьк : ДонНУ, 2003. Ч. 1. С. 96–101.
10. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. 2-е изд., стереотип. М. : УРСС, 2001. 416 с.
11. Безпояско О. К. Граматика української мови: Морфологія О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. Київ, 1993.

12. Блюмина И. К. Признаки синтаксической нечленности словосочетаний, выполняющих функцию одного члена предложения. *Русский язык в школе*. 1986. № 6. С. 73–76.
13. Бурячок А. А. Орфографічний словник української мови. Вид. 2, доопрац. Київ : Наук, думка, 2002. 464 с.
14. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь 1993. 367 с.
15. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. Київ, 1980.
16. Гуйванюк Н. В. Сучасна українська літературна мова. *Синтаксис : лабораторний практикум*. Київ : Вища школа, 1989.
17. Дудик П. С. Словосполучення, сполучення слів і слово. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. С. 208–213.
18. Дудик С. П. Синтаксис простого речення : навч. посіб. Вінниця, 1999.
19. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. Київ : Наук. думка. 255 с.
20. Загнітко А., Загнітко Н. Закономірності сполучуваності прийменників зі значенням мети. *Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк, 2007. Мова. Т.16. С. 38–62.
21. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
22. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. Донецьк, 2001.
23. Іваницька Н. Л. Складений присудок як синтаксична структура. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ, 1975. С. 59–85.
24. Іваницька Н. Л. Член речення як синтаксична категорія. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 5. С. 25–33.

25. Іваницька Н. І. Лексичний синсемантизм та синтаксичний аналітизм. *Актуальні проблеми синтаксису : матеріали міжнародної наукової конференції 19-21 жовтня 2006.* Чернівці, 2006.
26. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: складні випадки аналіз. Київ : Вища шк., 1989.
27. Кадомцева Л. О. Українська мова : синтаксис простого речення. Київ : Вища шк., 1985.
28. Кашук А. Г. Синтаксис складного речення. Київ: Рад шк., 1986.
29. Козачук Г. О. Підмети, виражені словосполученнями. *Українська мова і література в школі.* 1982. № 1. С. 36–39.
30. Козачук Г. О., Шкурятин Н. Г., Практичний курс української літературної мови : навч. посіб. для вузів. Київ, 1983.
31. Кротевич Е. В. Слово сочетание как строительный материал предложения. Видатні вчені Львівського університету ХХ ст. : Є. В. Кротевич. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2002. С. 175–238.
32. Ксенофонтова Л. В. Сочетание словоформ в позиции подлежащего. Предложение как многоаспектная единица языка. *Русский язык.* Под ред. В. В. Бабайцевой. М., 1983. С. 76–86.
33. Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника. *Мовознавство.* 1973. № 3.
34. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: *Морфологія : в двох частинах.* Київ, 1964. Ч. II. С. 131–152.
35. Кучеренко І. К. Фразеологізм як об'єкт синтаксису. *Актуальні проблеми граматики.* Львів, 2003. С. 58–65.
36. Лангенбах М. О. Специфіка семантико-синтаксичної сполучуваності в безприйменникових та прийменникових субстантивних словосполученнях (порівняльний аналіз). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* 2009. Серія 10. С. 223.
37. Левакіна Т. Прийменники як виразники асоціативності. *Дивослово.* 2012. № 10. С. 32–34.

38. Лекант П. А. Синтаксис. *Краткий справочник по современному русскому языку*. Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, П. А. Лекант ; под ред. П. А. Леканта. М., 1991. С. 268–367.
39. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. 1986.
40. Личук М. І. Категорії «ціле» – «частина» у філософському та лінгвістичному трактуванні. *Культурологія. Філологія. Музикознавство*. 2013. № 1. С. 92–95.
41. Максим'юк О. В. Кореферентність нерозкладних компонентів у структурі речення. Чернівці, 2006.
42. Москаленко Н. А. Підмети, виражені словосполученням. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 9. С. 23–33.
43. Недбайло Л. І. Структура підмета. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ, 1975. С. 46–59.
44. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. СПб., 1912.
45. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1956. 350 с.
46. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. М., 1958. Т. I-II.
47. Різник С. М. Об'єктна сполучуваність іменних девербативів у сучасній українській мові : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук ; спеціальність 10.02.01 – українська мова. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. 187 с.
48. Різник С. М. Семантико-синтаксична валентність як ключова категорія синтаксису. *Українське мовознавство*. Київ : Київський університет, 2004. Вип. 24.
49. Різник С. М. Характер об'єктних відношень у словосполученнях з віддієслівним прикметником у позиції головного слова. *Українське мовознавство*. Київ : Київський університет, 2011. Вип. 41/1.
50. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М. : Прогресс, 1993. 656 с.

51. Синтаксис сучасної української мови. Ч. I: *Словосполучення та просте речення*. Львів, 2013. 178 с.
52. Сич В. Ф. Синтаксичні функції інфінітива. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 3. С. 24–30.
53. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ, 1994.
54. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование. М. : Наука, 1971. 294 с.
55. Сучасна українська літературна мова. За ред. О. Д. Пономарева. Київ : Либідь, 2005. 488 с.
56. Сучасна українська мова. За ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1994.
57. Сучасна українська мова. *Синтаксис : підручник*. За ред. А. К. Мойсієнка Київ : Знання, 2013.
58. Українська мова в професійній діяльності : навч. посіб. В. В. Жайворонок, В. М. Бріцин, О. О. Тараненко. Київ : Вища шк., 2006. 431 с.
59. Українська мова. *Енциклопедія*. Ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
60. Український правопис. – 4-те вид., випр. і доп. Київ : Наук, думка, 1993.
61. Федик О. Субстантивні словосполучення з родовим кількості. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 9. С. 31–35.
62. Фортунатов Ф. Про викладання граматики російської у неповній середній школі. *Обрані праці*. М., 1957. Т. 2. 451 с.
63. Фразеологічний словник української мови. Уклад. : В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук, думка, 1993.
64. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Л. : Учпедгиз, 1941. 620 с.

65. Шведова Н. Ю. Обстоятельственные детерминанты. *Русская грамматика*. В 2-х т. М., 1980. Т. 2 : Синтаксис. С. 159–163.
66. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник. Київ : Літера, 2000. 688 с.
67. Штыкало Н. И. Семантически неделимые словосочетания в функции второстепенных членов предложения. Предложение как многоаспектная единица языка. *Русский язык*. Под ред. В. В. Бабайцевой. М., 1983. С. 87–91.
68. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Академія, 2004.
69. Ющук І. П. Українська мова: підручник. Київ : Либідь, 2004. 640 с.
70. An Introduction to Syntax. Robert D. Van Valin Jr. Cambridge University Press, 2001.
71. Cheilytko N. The Ukrainian Brown Corpus and Dependency Tree Modeling. N. Cheilytko, V. Starko, A. Galki. Досвід розробки та застосування приладо-технологічних САПР в мікроелектроніці : матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції CADSM 2013. Львів : Вид-во Нац. ун-ту Львівська політехніка, 2013. С. 58–60.
72. Language Development: Syntax and Semantics. Stan A. Kuczaj. – Lawrence Erlbaum Associates, 1982. Vol. 1.
73. Корпус української мови. *Mova.info* : лінгвістичний портал. URL : <http://www.mova.info/corpus.aspx>.